

Mariusz Kazańczuk

"Staropolska kultura rękopisu"

Biuletyn Polonistyczny 32/3-4 (114-115), 122-130

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

nie zgromadzeni lingwiści i literaturoznawcy warszawscy.

¹ Owocem poprzedniego spotkania jest tom zbiorowy "Studia o tropach", I, red. T. Dobrzyńska, Wrocław 1988.

² Por. jego książkę "Leksykalna semantika. Sinonimiczności srodka jazyka", Moskwa 1974; przekład polski Z. Kozłowskiej i A. Markowskiego "Semantika leksykalna. Sinonimiczne środki jazyka", Wrocław 1980 - w szczególności s. 94 i 230.

³ Por. ich studium "Konnotacija w lingwistycznej semantice", "Wiener Slavistischer Almanach" 6, 1980.

⁴ Zob. J.D. Apresjan, I.A. Mielczuk, A.K. Żółkowski "Próba objaśniająco-kombinatorycznego słownika jazyka rosyjskiego", /w:/ "Semantika i słownik", red. A. Wierzbicka, Wrocław 1972; wykaz bibliograficzny prac semantycznej grupy moskiewskiej zob. w: Apresjan, "Semantika leksykalna", op. cit., s. 459 i nast.

⁵ Zob. I. Mielczuk et al. "Dictionnaire explicatif et combinatoire du français contemporain", vol. 1, Montreal 1984, vol. 2, Montreal 1987 (kolejne tomy planowane na lata następne).

listopad 1988

Teresa Dobrzyńska

"STAROPOLSKA KULTURA RĘKOPISU"

(Warszawa, 24-25 XI 1988)

Konferencja nt. "Staropolskiej kultury rękopisu" zorganizowana została przez Pracownię Historii Literatury Staropolskiej IBL PAN. W programie obrad znalazło się 12 referatów i komunikatów, koncentrujących się zarówno na ogólnych zagadnieniach, związanych ze zjawiskiem rękopiśmienności w kulturze dawnej Polski, jak i podejmujących szczegółową charakterystykę wybranych zespołów rękopiśmiennych archiwaliów.

A. K a r p i ń s k i (IBL) przedstawił referat pt. "Tradycja tekstu w »wieku rękopisów«". Zasadniczym przedmiotem rozważań była tu rękopiśmienna "tradycja tekstu", tj. proces jego przekazywania. Autor potraktował rękopisy przede wszystkim jako przekażniki tekstu, próbując zarazem stworzyć pewien całościowy model rękopiśmiennej spuścizny, dający się opisać jako otwarta struktura, tworzona przez "przepływające" teksty, przepisywane, skracane, zmieniane w zależności od warunków, intencji i możliwości kopistów. Znaczna część wystąpienia poświęcona została problemom rekonstruowania "tradycji tekstu" pojedynczego utworu - w tym wypadku "Orfeusza" S.H. Lubomirskiego. Dysponując jedenastoma nieautorskimi i mocno skażonymi odpisami tego utworu autor próbował odtworzyć "tradycję tekstu" w postaci drzewa genealogicznego przekazów, posługując się metodami przyjętymi we współczesnej tekstologii. Efektem przyjętego postępowania było dotarcie do archetypu analizowanych, dostępnych mu przekazów, tj. do takiego brzmienia tekstu utworu, który można traktować jako możliwie najbliższy wersji autorskiej. Wprowadzając rzadko jeszcze stosowane w badaniach literatury staropolskiej i w "staropolskim" edytorstwie metody krytyki tekstu, referent starał się przedstawić również perspektywę tego rodzaju badań, niezbędnych - jego zdaniem - w odniesieniu do pozostającej w rękopisach literatury wieku XVII.

K. M r o w c e w i c z (IBL) w referacie pt. "Drukarz w Wirydarzu" starał się, w oparciu o wypowiedzi polskich poetów barokowych, odpowiedzieć na pytanie, jakie były przyczyny szczególnej roli rękopisu w kulturze polskiego baroku. Polemizując z tezą absolutyzującą znaczenie kontrreformacyjnej cenzury prewencyjnej, autor zwrócił uwagę na świadomość ówczesnych twórców, traktujących poezję jako domenę prywatności, "domowy wirydarz", w którym dru-

karz był intruzem. Właśnie owa świadomość wraz ze względami natury finansowej i zmniejszeniem się w omawianym okresie prestiżu poety były - zdaniem referenta - główną przyczyną, dla której ówczesni autorzy rezygnowali z druku swoich utworów, poprzestając na obiegu rękopiśmiennym.

Referat J. P a r t y k i (IBL) pt. "Rękopiśmienne księgi szlacheckie - źródła i inspiracje" stanowił próbę interpretacji szlacheckich kodeksów w rodzaju "silva rerum" pod kątem świadomości ich twórców. Rozważania nad przyczynami powstania tego swoistego zjawiska, jakim była rękopiśmienna księga szlachecka, doprowadziły autorkę do wniosku, że głównym motywem skłaniającym szlachtę do prowadzenia ksiąg domowych była chęć zachowania świadectw (rodziny, publicznych, politycznych) dla przyszłych pokoleń, a zarazem pragnienie zaspokojenia własnej "potrzeby pamięci". Przypatrując się bliżej "anatomii" rękopiśmiennej księgi szlacheckiej, referentka wyróżniła w niej: 1. zapisy odautorskie (notatki w stylu raptularza oraz zapiski pamiętnikarskie, zawierające refleksje i sądy autora); 2. zapisy zewnętrzne, czerpane ze źródeł pisanych (takich jak zeszyty retoryczne, współczesne dzieła historyczne, Biblia, kalendarze, podręczniki ekonomii Hau-ra, popularne wydawnictwa zawierające zbiory mów, listy, pisane i drukowane gazetki, dzieła genealogiczne, odpisy dokumentów, krążące w rękopisach, bądź drukowane teksty literackie). Materiał egzemplifikacyjny czerpała autorka z dwóch zespołów rękopiśmiennych, pochodzących z różnych kręgów środowiskowych, różniących się zawartością i strukturą - z "Księgi Pamiętniczej" Jakuba Michałowskiego oraz ksiąg rodziny Dobińskich.

A. S a j k o w s k i (UAM) w referacie "Dobroki i synkowie mili (z epistolografii radziwiłłowskiej)" wysunął postulat zaję-

cia się listami pochodzącymi z dworów radziwiłłowskich (Nieśwież, Biała Podlaska i in.), a celem rozważań było wykazanie aktywnej roli kobiet w zakresie kształcenia synów, zwłaszcza w przypadkach ich wyjazdów za granicę. Autor uwzględnił przede wszystkim listy korespondentów towarzyszących podróżującym oraz listy samych peregrynatów, a szczególnie te, które były kierowane do matek lub opiekunek. Oprócz wskazanych materiałów za przydatne i ciekawe referent uznał także i inne rodzaje rękopisów: instrukcje, raporty szczegółowe z wydatków, glejty oraz listy polecające. Jako materiał egzemplifikacyjny uwzględniono: 1. listy Stanisława II Radziwiłła do opiekunów (m.in. matki Izabeli Sapieżyńskiej); 2. listy ks. Aleksandra Zasławskiego; 3. listy z kręgu dworu ks. Anny z Sanguszków Radziwiłłowej (1721-1736).

H. D z i e c h c i ń s k a (IBL) w referacie "Podróż w druku i w rękopisie" skupiła uwagę na staropolskich opisach podróży XVI i XVII wieku, funkcjonujących w obiegu czytelniczym pod dwiema postaciami: druku i rękopisu. "Podróż" drukowana przybierała kształt bądź utworu literackiego (wierszowanego lub listu), bądź też miała charakter użytkowy (przewodnik po obcych krajach). W przeważającej większości jednak - jak stwierdziła autorka - peregrynackie diariusze spoczywały w rękopisach. Rozważania szczegółowe referatu zawierały próbę interpretacji tego zjawiska, tak charakterystycznego dla XVII stulecia, określanego jako "wiek rękopisów".

A. I w a n o w s k a (UG) w referacie "Polskie rękopiśmienne relacje podróżnicze z epoki saskiej" zajęła się opisami podróży z lat 1697-1764: diariusze regularne i nieregularne, relacje epistolograficzne, poematy podróżnicze, pamiętniki, pamiętniki-przewodniki turystyczne, notatniki-raptularze, wykazy rzeczy zabieranych w podróż, rachunki, opisy miast i państw. Materiały te autor-

ka rozpatrzyła z kilku punktów widzenia: 1. formy relacji; 2. czasu i intencji jej powstania; 3. osoby podróżującego; 4. wizji przemierzanej przestrzeni; 5. celu podjętej podróży; 6. sposobu podróżowania; 7. obserwacji i refleksji dotyczących sfery zarówno materialnej, jak i duchowej. Autorka stwierdziła m.in., że polscy podróżnicy tego okresu zwracali uwagę przede wszystkim na świat rzeczy, skupiając się na nowych obiektach, pejzażach i zjawiskach. Indywidualne zainteresowania (np. wojskowością, przyrodą, myślistwem, teatrem, muzyką, szkolnictwem, gospodarką, systemem monetarnym) poszerzały skalę obserwacji do prawie nieograniczonych rozmiarów.

L. M a r i n e l l i przedstawił referat "O charakterze rękopiśmiennym i anonimowym poezji polskiego baroku: cenzura jako hipoteza konieczna". Uwagi autora dotyczyły nie decydującego może, ale też i nie drugorzędnego wpływu cenzury na rękopiśmienny i anonimowy charakter polskiej poezji barokowej. Szczególnie wiele miejsca poświęcił referent cenzurze obyczajowej, jako mniej "widocznej" niż inne typy cenzury, tzn. polityczna i kościelna. Wiązało się z nią powszechne wówczas zjawisko "autocenzury". Wywody swoje egzemplifikował autor licznymi przykładami (K. Twardowski, W. Kochowski, P. Kochanowski, anonimowe "Oblężenie Jasnej Góry", "Adon").

Referat O. W. G r a m a t o w s k i e g o i I. K a d u l e k i e j (UG) pt. "Dokumenty polskie w zbiorach Archivum Romanum Societatis Jesu" stanowił próbę zaprezentowania zbiorów Archivum Romanum Societatis Jesu w Rzymie w zakresie dokumentów polskich bądź Polski dotyczących. Dokumenty związane z historią i kulturą dawnej Polski mieszczą się w zbiorach Archivio Antico (1558-1773) i Fondo Gesuitico (XVI-XIX w.). Ich klasyfikacja od-

zwierciadła kolejne geograficzne podziały w obrębie Prowincji Polskiej i Litewskiej (prowincje Wielkopolska, Małopolska, Litewska i Mazowiecka). Pierwszą grupę omówionych dokumentów stanowiły listy przysyłane do Rzymu, wśród nich także korespondencja dotycząca pracy misyjnej w Indiach, Chinach i Japonii. W referacie zwrócono uwagę na ich znaczenie dla historii poczty. Dalej zaprezentowano szczegółowo serie katalogów (catalogi breves, triennales). Dla badaczy kultury i literatury szczególnie przydatne mogą być Ritterae annuae - sprawozdania roczne z życia domów, zawierające opisy ważniejszych wydarzeń: powitań gości, spektakli teatralnych, pożarów, czasu zarazy. Omówione zostały także inne zespoły: Vota, Fundationes, Necrologi, Congregationes, Vitae, Opera Nostrorum. Przy prezentacji Fondo Gesuitico autorzy przedstawili historię zbioru oraz zwrócili uwagę na jego różnorodność tematyczną. Przykładem wartości Fondo są dokumenty dotyczące Gdańska - w zbiorze tym zachowały się liczne plany architektoniczne jezuickich budowli.

Na przykładzie biografii F. Bohomolca, rekonstruowanej w oparciu o zbiory, wskazano nieoczekiwane trudności w ustalaniu faktów, mimo że przejrzystość katalogów jezuickich w zasadzie uniemożliwia jakiegokolwiek przeoczenie natury biograficznej.

M. K o r o l k o (IBL) przedstawił komunikat "Gabriel Krasieński: »Taniec Rzeczypospolitej Polskiej«. Z dziejów książki rękopiśmiennej w drugiej połowie XVII wieku", zawierający opis i ogólną charakterystykę nie wydanego jeszcze rękopisu Gabriela Krasieńskiego (BJ, sygn. Przyb. 23/52). Zdaniem referenta, ten liczący blisko 10 000 wierszy pisanych trzynastozgłoskowcem utwór, utrzymany w formie dialogu, jest znamienym przykładem istnienia i funkcjonowania książki rękopiśmiennej skonstruowanej wg zamysłu autora, żołnierza, uczestnika wojen w czasie szwedzkiego potopu i

ziemianina z tytułem starosty nowokorczyńskiego. Specyfiką tej rytmowanej kroniki, przeradzającej się miejscami w wierszowany miesięcznik, a nawet tygodnik, jest jej forma gatunkowa, którą należy umieścić między typową sylwą szlachecką a pamiętnikiem. Autor komunikatu stwierdził, że "Taniec" Krasieńskiego, nawiązujący formułą tytułową do popularnej w ówczesnej literaturze metafory "Marsowego tańca" wojennego, stanowi szczególnie ważny dokument kultury literackiej i przebiegu informacji literacko-publicystycznej w kręgu prowincjonalnej kultury szlacheckiej oraz myślenia o Polsce z perspektywy ziemiańskiego dworu, usytuowanego na pograniczu Mazowsza i Sandomierskiego.

H. P o p ł a w s k a (UG) w komunikacie "Żywyoty i autobiografie w rękopiśmiennych zbiorach biblioteki Karmelitanek Bosych na Wesołej w Krakowie" przedstawiła i opisała zachowane do naszych czasów autobiograficzne wyznania m. Anny od Jezusa, Jadwigi Stobieńskiej, umieszczone w jej żywotach oraz dwie autobiograficzne notatki m. Barbary od Najświętszego Sakramentu, Teofili z Kretkowskich Zadzikowej, poprzedzające jej żywot, a pochodzące najprawdopodobniej z listów do spowiednika. Autorka zauważyła, że teksty te nie stanowią samodzielnej struktury, lecz wchodzą w skład biografii pochwalnej bądź ją poprzedzają. W dalszej części wystąpienia referentka omówiła żywoty zakonnice i zakonników (zachowane w trzech różnych typach ksiąg rękopiśmiennych) i stwierdziła, że większość utworów łączy opowiadanie o zdarzeniach z charakterystyką duchowości bohatera, przy czym dominują konstrukcje portretowe, prezentujące postać w dynamice jej rozwoju wewnętrznego. W zakończeniu podkreśliła szczególne walory literackie i psychologiczne biografistyki karmelitańskiej oraz jej odmienność na tle staropolskiego żywotopisarstwa.

